

Alle gode gange tre – udgravninger ved Baunhøj i Oksbøl

Af Karen Bjelke Fisker

I perioden 2009-2012 har Museet for Varde By og Omegn gravet hele tre gange på et udstykningsområde ved Frejasvej i Oksbøls nordøstlige udkant.¹ Museet har med udgravningen af de tre etaper haft en sjælden lejlighed til at udgrave et større sammenhængende område, der har givet mulighed for at studere forholdet mellem gårdsanlæg fra overgangen mellem yngre bronzealder og ældre førromersk

jernalder (perioden omkring 500 f.Kr.) samt de omgivende ressourceområder og marksystemer. Bebyggelsesspor fra denne periode er ellers mest udbredte syd for byen på engarealerne ned mod Ho Bugt. Med undtagelse af en enkelt hustomt har vi ikke før disse udgravninger kendt til huse fra perioden i det nordlige Oksbøl. På et tidspunkt ved overgangen mellem bronzealder og jernalder anlagde

Udgravningsområdet er her markeret med rødt på baggrund af Generalstabens høje målebordsblade fra 1870. Den nordlige del af området skråner svagt mod syd, og det er her på toppen og på sydsiden af "bakkedraget", bebyggelsen ligger. Mod syd afgrænses arealet af en afvandingsgrøft, der løber fra øst mod vest og har forbindelse til Præstesø vest for lokaliteten og Barnsø mod nordvest. Syd for afvandingsgrøften og ca. 150 m fra bebyggelsen ligger de tilsandede agersystemer og mod nordøst et lidt højere areal, her også Baunhøj.

Fladefoto af rammehuset K1.

0 100 m

Agersystemer

bønder deres huse og marksystemer omkring bakkedraget ved Baunhøj. Herfra havde de bl.a. adgang til de våde områder vest for bebyggelsen, der var vigtige for at sikre foder til dyreholdet. I dag er et nyt boligbyggeri godt undervejs. Hvor agersystemerne førhen lå, er der nu opført parcelhuse med garager, sandkasser og gyngestativer. Moderne familier lever her, hvor jernalderbonden dyrkede jorden for 2500 år siden.

Om husene ved Baunhøj

Der blev fundet i alt seks større og mindre huse ved undersøgelserne. Der er tale om langhuse til beboelse og opstaldning af dyr samt mindre udhuse, som kan have været anvendt til opbevaring af fx hø, halm og redskaber eller til forskellige håndværksaktiviteter. Begge hustyper er almindelige for perioden, men der blev også fundet en noget sjældnere hustype, nemlig et rammehus.

Rammehuset K1

Med betegnelsen rammehus menes der et hus med væggrøft og uden indre tagbærende stolper, som man ellers typisk kender fra huse i oldtiden. Langvæggene i huset er rette og har været stavbyggede og gavlene afrundede, hvilket viser, at taget har været afvalmet. Huset er ca. 6 m bredt og 4 m langt og med det forholdsvis begrænsede areal, er der nok tale om et udhus snarere end et beboelseshus. Måske hører det endda sammen med langhuset K3, der ligger tæt derved.

Hustypen er som nævnt ikke så almindelig, men der findes paralleller fra Nordslesvig, der dateres til yngre bronzealder. Her er tale om noget større huse, end det er tilfældet i Oksbøl. Dateringen til yngre bronzealder passer dog fint med de øvrige huse på stedet, og er derfor umiddelbart den mest oplagte. I det nordslesvigske område findes hustypen også fra ældre bronzealder. Disse huse er mindre og normalt stolpebyggede, men der findes også et enkelt eksempel med væggrøft i østenden.²

Fra museets eget ansvarsområde kendes et rammehus fra Hesselmed Vest. En kulstof 14-prøve herfra daterer

dog huset til enkeltgravskultur (2.800-2.350 f.Kr.).³ For at få afklaret dateringen af huset ved Baunhøj, er der udtaget prøver af det, og det er håbet, at det vil give materiale til kulstof 14-dateringer af dette hus også. Desuden er der udtaget fosfatprøver i forbindelse med huset for at forsøge at belyse husets funktion.⁴ Fosfatprøver kan i heldige tilfælde bidrage til forståelsen af organiseringen af en boplads, en gårdspads eller i dette tilfælde af indretning og funktioner i et hus. Fosfat fra affald og afføring bindes i jorden, og forhøjede værdier indikerer områder, hvor man har haft mødding, slagteplads, dyrefold, opstaldning etc.

Langhuse og udhuse

Et mere almindeligt eksempel på et hus har vi i K3, et langhus med beboelse i vest og stald i den østlige del. Huset har væggrøft i østenden og også delvist i vestenden. Det er et lidt atypisk træk for området, at der i denne periode er væggrøft i begge ender af huset. Ofte findes det kun i husets staldende, der typisk ligger orienteret mod øst.

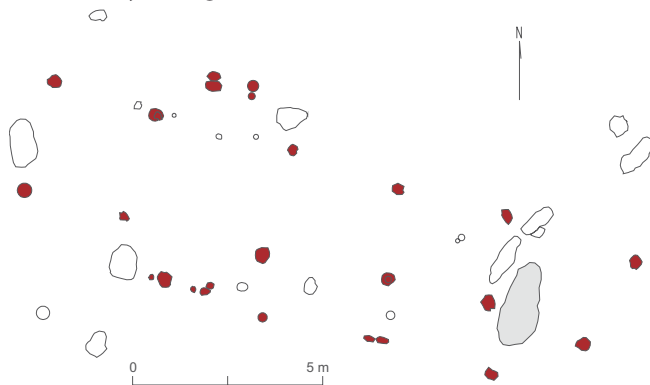
Centralt mellem de tagbærende stolper i beboelsedelen ligger ildstedet, og her har vi også spor efter husets interiør i form af bænke eller lignende.⁵ I stalden mod øst er bevaret tre båseskillerum, hvor man har kunnet opstalde dyr. Der har sandsynligvis været flere båseskillerum i huset, men de er ikke bevaret.

I østendens nordlige vægforløb ligger væggrøfterne dobbelt. Dette skal måske ses som en form for reparation eller forbedring af husets væg. Interessant er desuden husets vestgavl. Her er fundet spor efter en tørvekonstruktion, som enten danner selve gavlen eller ligger lige indenfor denne. Ud fra hustypen dateres huset til tidlig førromersk jernalder. Lige syd for langhuset K3 fandtes 3 x 2 m cirkulært rammehus K2, hvor der kunne ses stolpespor i væggrøfterne. Anlægget har formodentlig haft en flettet risvæg eller lignende. Her er sandsynligvis tale om et mindre udhus, som nok hører sammen med K3.

Langhus K4 og udhus K6 kan også have hørt sammen. Det lille udhus tolkes som en mindre ladebygning, som

nok har været delvist åben med tag, men uden vægge, og som formentlig har været anvendt til opbevaring af hør, halm og lignende. Lige uden for var et lille kar nedgravet. Det har så nær relation til bygningen, at de to må høre sammen, og karret tolkes derfor som et lille husoffer, der nok var placeret her for at beskytte det oplagrede. Som vi skal se senere, er ofringen måske ikke er den eneste, der findes på pladsen.

Her på overgangen mellem bronzealder og jernalder sker der et skift i bebyggelsesbilledet i Danmark. Hvor man i bronzealderen var bosat mere spredt på enkeltgårde med en løsere afgrænsning af ressourceområderne samles gårdene nu i mindre landsbyfællesskaber, hvor jorden er opdelt i mindre felter med skelvolde. Sidenhen omkranses husene ligeledes af et fælleshegn. Det er svært at sige præcist, hvor mange af husene, der har eksisteret samtidigt ved Baunhøj, især fordi der endnu ikke foreligger kulstof 14-dateringer. Desuden er der ikke fundet spor af hegnsforløb, som kan hjælpe os med tolkningen. Gårdene ligger spredt, men alligevel relativt tæt sammen. Der kan derfor godt være tale om tre samtidige gårde, som har haft et dyrknings- og landsbyfællesskab, men det kan også være enkelt gård, der har ligget alene, og over en periode har flyttet sig rundt inden for et mindre område.

Langhuset K4 og den plyndrede grav. Bevarede stolpespor af huset er markeret med rødt. Graven i husets østende er markeret med gråt.

At grave i en grav for andre

I den østlige del af K4 kunne man iagttage et interessant fænomen. I husets østende, mellem de tagbærende stolper, lå en grav. Ved undersøgelsen stod det klart, at huset må have ligget på stedet før graven kom til. Graven dateres til romersk jernalder (0-375 e.Kr.) og huset til ældre førromersk jernalder (ca. 500-300 f.Kr.). Vi kunne se, at man ved anlæggelsen af graven må have gjort sig umage med ikke at forstyrre den gamle hustomt. Man havde formået at placere graven præcis mellem to sæt tagbærende stolper i huset uden at grave ned i dem. Trods den store tidsforskel mellem de to anlæg er der næppe tale om et tilfælde, dels fordi der ikke er fundet hverken flere langhuse eller jordfæstegrave i umiddelbar nærhed, dels fordi, der ikke er tale om et enestående tilfælde.⁶ Fandomstændighederne tyder på, at man har vidst, at der har ligget et hus eller i hvert fald et anlæg fra tidligere tider. Sandsynligvis har resterne af hustomten endnu været synlige ved anlæggelsen af graven, måske bare som en mindre forhøjning i landskabet.

Handlingen vidner om en vis respekt for de tidligere generationer og sporene efter deres handlinger. Lige så respektfuldt kan man ikke sige, at graven er blevet behandlet. Vi havde ikke regnet med at finde rester af den gravlagte på grund af bevaringsforholdene i området. Vi håbede dog på at finde noget af gravudstyret som fx våben, smykker eller keramik, men ved udgravningen blev det klart, at andre var kommet os i forkøbet. Graven var blevet plyndret. Det eneste, der var tilbage, var nogle uidentificerbare rustne jernstumper, som lå i plyndringshullet i gravens centrale del. Det er svært at fastslå, hvornår den er blevet plyndret, men det er nok foregået i oldtiden, måske endda forholdsvis kort tid efter gravlæggelsen, mens mindet om den døde stadig var klart i erindringen. Desuden har man kendt lidt til gravens indretning og placering, da man gravede ned i den.

Plyndringer fandt sted flere steder i Europa i bronzealderen, men også senere, bl.a. i århundrederne efter Kristi

fødsel. Fra museets ansvarsområde kendes også eksempler på skikken fra bl.a. Årre og Lønne Hede.⁷ Men hvorfor plyndrer man gravene? Et oplagt bud på et motiv er naturligvis berigelse, men det kan også være en mere symbolsk akt, der havde til formål at skænde den afdøde ved at ødelægge hans eller hendes status eller efterliv, måske foranlediget af sociale magtkampe i samfundet.

Frugtbarhedshorn?

Undergrunden ved Baunhøj er visse steder særdeles leret, og i perioden 1919-1957 lå der da også et teglværk på "Baunen"⁸ i området, hvor der i dag er campingplads. Man har også udnyttet forekomsterne af ler i oldtiden til bl.a. klining af huse. Under udgravningen stødte vi på et større kompleks af lertagningshuller, det vi også kalder gruber. På bunden af tre af gruberne fandtes relativt velbevarede kohorn, ét i hvert. Det iltfattige miljø i gruberne har sikret gode bevaringsforhold for hornene. Vi finder ellers sjældent den type materiale på de sandede jorder i Vestjylland, der er ugunstige for bevaring af organisk materiale.

Man ser ofte, at lertagningsgruber som disse efter brug er opfyldt med bopladsaffald, og det er også tilfældet med de tre gruber ved Baunhøj. Helt typisk er der fundet en større mængde keramik fra overgangen mellem bronzealder og jernalder. Spørgsmålet er dog, om de tre kohorn også skal opfattes som almindeligt bopladsaffald. Det er nærliggende at tolke dem som ganske almindeligt affald fra slagtning, men det specielle ved kohornene er deres placering. De synes at være bevidst deponerede som det første på grubernes bund, inden de igen er fyldt op med bl.a. keramik. Derfor kunne man få tanken, at der lå andre motiver bag end bare bortskaffelse af affald. De tre kohorn kan repræsentere en eller flere offerhandlinger. Ofre bragt som tak for leret i undergrunden eller for dyrene, hvorpå

hornene har siddet? I Museet for Varde By og Omegns ansvarsområde kender vi et lignende fund fra samme periode. Ved udgravningerne på Industrivej i Oksbøl kun to kilometer fra Baunhøj, blev der fundet et helt lerkar på bunden af en grube. Karret var stillet på hovedet i gruben, og skal som sådan nok heller ikke tolkes som almindeligt bopladsaffald.⁹ Jernalderens religion var en frugtbarhedsreligion med flere guder. Man ofrede til guderne for at få godt høstudbytte og for at holde sygdom og ulykke fra døren. Offergaverne kunne fx være mad, lerkar og husdyr, men også særligt værdifulde ting som kar af bronze og sølv, endog hele vogne. Traditionelt forbinder man ofringer med vådbundsområder som fx moser, men bebyggelserne har også været anvendt til den type aktiviteter.¹⁰ Ofringer findes både inden for husets fire vægge i fx stolpehuller, langs vægge, under ildsteder eller i stalden, husofre, men også på bopladsen i gruber uden for husene, boplads-ofre.¹¹ Kohornene på Baunhøj tolkes som en boplads-ofring.

Det mest velbevarede af kohornene.

Men de er ikke de eneste ofringer på stedet. Foruden det lille husoffer ved stakladen K5 er der tæt herved fundet dele af endnu et nedsat kar. Dette kar har dog ikke umiddelbart nogen relation til en bygning og må ligeledes betragtes som en bopladsufring.

De tilsandede agre

Ved undersøgelserne fik vi lejlighed til at udgrave et større sammenhængende område, og vi kunne studere forholdet mellem enkeltliggende gårdsanlæg og de omgivende ressourceområder og marksystemer. Det er ikke ofte, vi får mulighed for at udgrave både bebyggelsen og dens formodede agersystemer, men ved Baunhøj lå agrene kun 150 m fra bebyggelsen, og begge var omfattet af udgravningerne.

Allerede ved de indledende undersøgelser i den sydlige del af udstykningsområdet blev der fundet et tykt sandflugtslag. Ved et tilfælde gravede vi ned gennem laget, og til syne kom et velbevaret agersystem. Det har ligget forsejlet af fygesand, og moderne pløjning har ikke kunnet forstyrre oldtidens ardspor. Agersystemerne dateres til overgangen mellem yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder. Når man på den tid forarbejdede jorden, skete det med et pløjeredskab, kaldet en ard. Det var en plovtype, der løsnede jorden, men uden at vende den. Arden efterlod sig furer i jorden på kryds og tværs, og det er bunden af disse furer, der kan ses som mørke striber, fordi der er ført muldjord ned i den lysere undergrund. Marksystemerne blev i denne periode af forhistorien faste og bestod af flere mindre indrammede dyrkningsfelter, hvor markskellene ses som små lave jord- eller stenvolde.

Grundet sandflugt og omfanget af det afgravede areal er det svært at give et nøjagtigt bud på, hvor mange dyrkningsfelter, der har været ved Baunhøj. I det mest velbevarede område kan vi dog se to marksystemer, der grænser op til hinanden. Der kan iagttages et meget skarpt afgrænset markhjørne, hvor man tilsyneladende har ført arden parallelt på ageren i stedet for på kryds og tværs. Det kunne være for at skabe en afgrænsning eller fordi, der har

ligget en lav skelvold, som man har pløjet langs med. Ved kanten af marken lå en mindre mængde knyttnævestoren, der kan tyde på, at her har ligget en stenvold. I forbindelse med agersystemerne fandtes utallige fragmenter af keramik, som forsættligt må være bragt hertil. Det tyder på, at ageren udover husdyrgødning, har været gødsket med husholdningsaffald.

Siden oldtiden har sandflugten sat sit præg på Vestjylland, og når man er tæt på kysten, som det er tilfældet med denne udgravning, er det forventeligt at støde på sandflugt. Men hvorfor opstår sandflugten egentlig? Formentlig er svaret, at flere faktorer spiller ind. Sandflugten forbindes ofte med århundrederne mellem 1500 og 1800, hvor de historiske kilder er fyldt med beretninger om sandflugtens hærgen ved vestkysten. Sandflugt har dog også fundet sted i oldtiden. Det ser ud til, at der har været tale om flere sandflugtsperioder, bl.a. i slutningen af stenalderen ca. 2.200 år f.Kr. samt flere perioder på overgangen mellem bronzealder og jernalder ca. 800-500 f.Kr. Sidstnævnte falder sammen med markante klimaforandringer i det nordatlantiske område. Perioden var bl.a. præget af øget stormhyppighed, der satte sandet i bevægelse.¹² Menneskeskabte faktorer i form af en mere intensiv udnyttelse af naturen med nye skovrydninger og efterfølgende opdyrkning har været medvirkende til at forværre situationen.

Vi ønskede at få sandflugten dateret, både for at få mere viden om forholdene på den konkrete plads, men også i området som helhed, da vi som nævnt ofte møder fænomenet på vore kystnære udgravninger. Vi besluttede derfor at lave et forsøg med en dateringsmetode, som vi ikke tidligere har anvendt, kaldet Optisk Stimuleret Luminescens (OSL).¹³ Ved metoden anslås det, hvor længe siden tildækkede sediment (i dette tilfælde agersystemer) sidst er blevet udsat for sollys. Rent praktisk foregik udtagning af prøverne ved, at et pvc-rør blev banket ind i sandflugtslaget og herpå forsejlet for at undgå lyseksponering. I alt blev der udtaget fire sådanne rør, som derpå blev sendt til analyse. Selvom prøverne er udtaget

tæt ved hinanden viste analyserne dateringer, der strakte sig fra sen jægerstenalder til ældre jernalder (5.190 f.Kr.-280 f.Kr.). Det er en noget bred dateringsramme, der kan skyldes flere ting. Man kunne få den tanke, at der var opstået fejl ved prøveudtagelsen, hvilket ikke kan afvises. De to ældste prøver blev nemlig ikke udtaget helt efter forskrifterne.¹⁴ Man må dog også overveje, om ikke der kan være tale om flere episoder af sandflugt på samme sted. De to af prøverne, som er udtaget under optimale forhold, er dateret til 70 f.Kr. og 280 f.Kr.¹⁵ Det stemmer fint med vores forventning om, at agersystemerne er etableret på et tidspunkt mellem yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder, for derefter at sande til i perioden der fulgte.

Velbevarede ardspor.

Jens G. Lauridsen udtager jordprøver af sandflugtslaget til OSL-datering.

Et skarpt afgrænset markhjørne ses som en lys stribe i oldtidsageren.

Afrunding

Udgravningerne har givet indblik i byggeskikken i perioden omkring 500 f.Kr. samt i, hvordan datidens mennesker organiserede deres dagligdag og udnyttede de omgivelserne ressourceområder på stedet. Vi har fået afprøvet nye dateringsmetoder, der hjælper os i tolkningen af de sandflugtslag, som vi jævnlige støder på i og omkring Oksbøl samt andre kystnære områder. Sidst men ikke mindst har undersøgelserne i høj grad bidraget til et mere nuanceret billede af bebyggelserne omkring Oksbøl. Især var det interessant at erfare, at bebyggelser fra overgangen mellem yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder også er til stede i det nordlige Oksbøl og ikke blot syd for byen.

Karen B. Fisker kan kontaktes på kbf@vardemuseum.dk

Noter

1. Udgravningerne har jnr. VAM 1505. I udgravningerne deltog museumsinspektør Jens G. Lauridsen, arkæolog Niels Algreen Møller, middelalderarkæolog Lars Chr. Bentsen, arkæolog Sara Gjerlevsen, arkæolog Tine Lorange, museumsinspektør Lene B. Frandsen og museumstekniker Søren L. Christensen. Daglig leder var arkæolog Karen B. Fisker. Maskinen blev ført af Henning L. Jepsen for Varde Maskinstation og Carsten Termansen for Bjarne Nielsen Holding ApS.
2. Om rammehuse. Per Ethelberg: *Bronzealderen. I: Per Ethelberg, Erik Jørgensen, Dirk Meier & David Robinson: Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og bronzealder.* Haderslev 2000, s. 209ff.
3. Mundtlig meddelelse fra arkæolog Lars Chr. Bentsen. Se desuden Lars Chr. Bentsen: *Hesselmed Vest – Hesselmeds forgænger? I: Niels Algreen Møller, Sarah Skytte Qvistgaard og Steen Frydenlund (red.) Nyt fra Vestfronten. Nord- og vestjyske bebyggelser fra ældre jernalder.* København 2011, s. 29f.
4. Prøver fra udgravningen er i skrivende stund endnu ikke færdigbehandlet.
5. Se fx VAM 1510 Alslev. De mulige spor af interiør er beskrevet i Jens G. Lauridsen: *Enkeltgårde ved Alslev. Bebyggelse fra ældre førromersk jernalder. I: Niels Algreen Møller, Sarah Skytte Qvistgaard og Steen Frydenlund (red.) Nyt fra Vestfronten. Nord- og vestjyske bebyggelser fra ældre jernalder.* København 2011, s. 46f.
6. Mundtlig meddelelse fra arkæolog Mette Bjerrum Jensen, Museet for Varde By og Omegn, om Øster Bjerregrav ved Randers. Her lå en jordfæstegrav fra 400-500 e.Kr. centralt i en hustomt fra omkring Kristi fødsel. Pga. af staldens fundament af syldsten må hustomten have fremstået som en forhøjning i landskabet. På Sejfflod ved Aalborg er gravpladsen (300-500 e.Kr.) anlagt på selve bopladsen (etableret 500 f.Kr.) uden at forstyrre de gamle hustomter. Se Jens N. Nielsen: *Sejfflod – ein eisenzeitliches Dorf in Nordjütland.* København 2000.
7. Fx på gravpladsen Slusegård på Bornholm fra romersk jernalder. Se Søren H. Andersen, Birgit Lind & Ole Crumlin-Pedersen. *Slusegårdgravpladsen III. Gravformer og gravskikke. Bådgravene.* Højbjerg 1991, s. 43ff. Om plyndring af bronzealderens grave se fx Klavs Randsborg: *Plundered Bronze Age Graves. Archaeological & Social Implications. Acta Archaeologica* 69, 1998, s. 113-138. Om Årre se Tine Lorange: *Gensyn med tuegravpladsen ved Årre. opdatering* 2009, s. 97-105.
8. En bavn, der egentlig betyder en brændestabel, er et bål tændt på et højtliggende sted, ofte en gravhøj, hvorfra det brændende bål kunne ses vidt omkring. Man har helt tilbage fra vikingetiden brugt bavne til at kalde folk sammen, fx i forbindelse med fjendtligheder. De blev i Danmark brugt frem til 1800-tallet, bl.a. i Treårskrigen 1848-50. Mange gravhøje har fået tilnavnet baunehøj. Om teglværket se Henrik P. Nielsen: *Baunehøj Teglværk. Vestjyder fortæller* XIX, 1983, s. 40-59.
9. Se journalnummer VAM 1463 (grube A2).
10. Se fx Jesper Hansen: *Offertradition og religion i ældre jernalder i Sydsandinavien – med særlig henblik på bebyggelsesofringer. Kuml* 2006, s. 117-175.
11. Hansen, s. 117-167.
12. Lars Clemmensen. *Sandflugt ved Jyllands vestkyst gennem årtusinder. Geoviden – Geologi og Geografi* 2005, nr. 3, s. 10-15.
13. Metoden bygger på det faktum, at sediment lagrer stråling fra omgivelser samt, at dette lagrede signal nulstilles ved eksponering for sollys eller varme. Sedimentets lagrede signal og den naturlige baggrundsstråling måles i et laboratorium, og med en værdi for baggrundsstrålingen er det muligt at beregne tidspunktet for sedimentets overlejrning. Se bl.a. Andrew S. Murray & Jon M. Olley: *Precision and accuracy in the optically stimulated luminescence dating of sedimentary quartz. Geochronometria* 2002, bind 21, s. 1-16.
14. Det blev anbefalet af Andrew Murray fra The Nordic Laboratory for Luminescence Dating på Risø, at vi udtog prøverne mindst 15 cm fra lagforandringer/forandringer i tekstur/forstyrrelser. Dette var muligt for de første to prøver, men for de sidste to var afstanden mindre end de anbefalede 15 cm. Vi valgte dog alligevel at udtage prøverne på grænsen til selve det forseglede muldrag/gammel muldhorisont. Altså under vækst- og sandflugtslag. Prøvedtagningen i denne profil skal derfor udelukkende opfattes som et forsøg.
15. Prøverne er faldet ud som følger: 2080±130 ka, 2290±130 ka, 7200±500 ka, 3460±200 ka. Prøverne er angivet i kiloår før nu.